

PARLAMENTARIZMUS ÉS KOMPARATISZTIKA. GONDOLATOK HAENDEL VILMOS: A PARLAMENTARISMUS CÍMŰ KÖTETE KAPCSÁN

A 19–20. század fordulójának közjogtudományát élénken foglalkoztatták a parlamentarizmus alapkérdései. Ez az érdeklődés annak is tulajdonítható, hogy választ találjanak arra a felvetésre, vajon parlamentárisnak tekinthető-e Magyarország kormányformája. Figyelmük nemcsak a parlamentarizmussal összefüggő általános jellegű kérdések feltárására, hanem egy-egy fontos részterület feldolgozására is irányult. Ennek az érdeklődésnek köszönhetően számos szakmunka született a vizsgált időszakban. Ezek közé tartozott Haendel Vilmosnak A parlamentarismus címen 1903-ban közzétett monográfiája is. A parlamentarizmus intézményének, illetve a parlamentáris kormányformának az elemzése során merült fel a közjogtudományban és a politikai (országászati) tudományban a komparatiztika lehetősége. Az összehasonlító módszer használata természetesnek is tűnhetett, hiszen a parlamentarizmus és a parlamentáris kormányforma kialakulását, jellemző vonásait és összefüggéseit, valamint a hasonlatosságokat és a különbségeket az angol prototípushoz, illetve a kontinentális variánsokhoz viszonyítva lehetett árnyaltan bemutatni. Az alábbi esettanulmány ezekre a szempontokra figyelemmel tekinti át Haendel Vilmos kötetét.

KULCSSZAVAK:

dualizmus, parlamentarizmus, parlamentáris monarchia, parlamentáris kormányforma, parlamenti kormány, komparatiztika, közjogtudomány, politikai tudomány

• • • • •

A 19–20. század fordulójának közjogtudományát élénken foglalkoztatták a parlamentarizmus és a parlamenti kormányforma alapkérdései. Ez az érdeklődés nyilvánvalóan annak is tulajdonítható, hogy választ találjanak arra a felvetésre, vajon parlamentárisnak tekinthető-e a dualista Magyarország kormányformája. Figyelmük nemcsak a parlamentarizmussal összefüggő általános jellegű kérdések feltárására, hanem egy-egy fontos részterület, illetve intézmény, miként a parlamenti jog, a törvényhozás szervezete, avagy a miniszeri felelősség feldolgozására is irányult. Ennek az érdeklődésnek köszönhetően jó néhány monográfia, könyvfejezet és tanulmány született a vizsgált időszakban. A parlamentarizmus intézményének, illetve a parlamentáris kormányformának az elemzése és értelmezése során merült

fel a közjogtudományban és a politikai (országászati) tudományban a komparatiztika lehetősége, sőt, esetenként szükségessége is. Az összehasonlító módszer használata természetesnek is tűnhetett a közjogtudomány művelői részéről, hiszen a parlamentarizmus és a parlamentáris kormányforma kialakulását, jellemző vonásait és összefüggéseit, valamint a hasonlatosságokat és a különbségeket az angol prototípushoz, illetve a kontinentális variánsokhoz, ezen belül is a francia, belga és olasz megoldásokhoz viszonyítva lehetett érzékletesen bemutatni. A komparatiztika művelőinek ugyanakkor nyilvánvalóan szembesülniük kellett a hazai közjogi intézmények egyediségét illetve autochton fejlődését hangoztató nézetekkel is.

1903-ban jelent meg Haendel Vilmos debreceni református jogakadémiai tanár *A parlamentarizmus című monográfiája, amely átfogó jelleggel és az összehasonlító módszer alkalmazásával törekedett az általa ideálisnak tekintett parlamentáris kormányforma intézményeinek a vizsgálatára.*¹ Érdemes lehet a kötetet tágabb kontextusban elhelyezni. Már csak amiatt is, mert két évvel *A parlamentarizmus megjelenését követően, 1905–1906-ban rázta meg a legmélyebb alkotmányos válság a dualizmus kori Magyarországot, aminek utóhatásaként nemcsak politikusok és publicisták, hanem olykor a politikum világában otthonosan mozgó közjogászok is elmerenghettek a parlamentáris kormányforma régi-új dilemmái felett.*²

A Haendel-féle kötet megjelenése előtti időszakból mindenekelőtt Concha Győző nagy ívű összefoglalójára, az 1894-ben megjelent *Politikára*³ hivatkozhatnánk, hiszen – miként erre P. Szabó Béla hívta fel a figyelmet – Haendel Vilmos kötete lényegében a *Politika parlamenti kormányzatról* szóló fejezetén alapult, illetve az abban foglaltak monografikus feldolgozásának tekinthető.⁴ Haendel Vilmos a Concha-tanítványok közé tartozott, miként utóbb, a budapesti tudományegyetem jog- és államtudományi karán folyó egyetemi magántanári habilitációs eljárás során Concha Győző egykori tanítványának egyik hivatalos bírálója is volt.⁵ S ami talán a legfontosabb, Haendel Vilmos – miként műve alcíme is mutatja – *politikai tanulmány*-nak szánta könyvét, azaz a megközelítés tekintetében is követte mestere irányvonalát. Emellett Haendel Vilmos számos alkalommal hivatkozott közjogi, illetve alkotmányjogi szempontokra és megfontolásokra is, amiből viszont az következik, hogy kötete a politikai tudomány mellett a közjogtudományhoz is besorolható.

Szintén évekkel *A parlamentarizmus előtt, 1896-ban jelent meg Somló Bódog A parlamentarizmus a magyar jogban* című, visszafogott terjedelme ellenére is figyelemre méltó doktori értekezése, amelyben a szerző elsődlegesen történeti módszerrel vizsgálva a parlamentarizmus intézményét jutott arra a következtetésre – amit egyébként kortársai közül többen is vitattak –, hogy hazánkban az 1848-as átalakulás idején rakták le a parlamenti kormányzat alapjait. A

1 HAENDEL Vilmos: *A parlamentarizmus, Politikai tanulmány*, Politzer Zsigmond és Fia Könyvkereskedése, Budapest, 1903.

2 Lásd: SZENTE Zoltán: *Kormányzás a dualizmus korában*, Atlantisz, Budapest, 2011, 382. skk.

3 CONCHA Győző: *Politika – Alkotmánytan*, Grill Károly Könyvkiadó, Budapest, 1894.

4 P. SZABÓ Béla: *Szepesváraljai Haendel Vilmos = szerk. P. Szabó Béla: „Ernyedetlen szorgalommal...” – A Debreceni Tudományegyetem jogász professzorai (1914–1949)*, Debrecen, 2014, 29.

5 ELTE Levéltár 7. a. 1. Állam- és Jogtudományi Kar. A Kari Tanács jegyzőkönyvei. 4. kötet. Az 1903. szeptember 16-i I. rendes ülés jegyzőkönyve. A kari ülés Concha Győző mellett Földes Bélát is felkérte a bírálói teendők ellátására, aki utóbb elfoglaltságaira hivatkozva visszaadta a megbízást. Földes Béla helyett az 1903. december 14-i IV. rendes ülésen Kmety Károlyt bízták meg a másik bírálat elkészítésével.

*parlamentarizmus nem a történelmi fejlődés, hanem az elmélet révén került a magyar közjogba, „de olyan előzmények után, mint másutt sehol sem és ennek következtében nálunk kevésbé is idegen, mint Anglián kívül.”*⁶

A Haendel-féle monográfiája megjelenése utáni évekből Concha Győző írásait,⁷ Kun József – utóbb barabási Kun József – a parlamentarizmus általános és a magyar parlamentarizmus különös kérdéseit komparatista szemszögből is vizsgáló tanulmányát,⁸ valamint érdekeség gyanánt a Concha Győzővel is vitába szálló kolozsvári ügyvéd, Deák Albert közjogi és politikai műveit említhetnének meg.⁹ Külön is kell szólnunk Kautz Gyula *A parlamentarizmus és különösen a parlamentáris kormányalkat* című 1906-ban megjelenő munkájáról. Figyelemre méltó, hogy a komparatiztika szempontjait is szem előtt tartó munka a szakirodalom áttekintése során azt a kijelentést tette, hogy „*az angol államjog és a parlamentáris kormányrendszer tudományos és rendszeres elemzését a hazai politikai irodalom – Concha Győző fentebb is hivatkozott írásaitól eltekintve – még nem végezte el.*”¹⁰ Ez a megállapítás annyiban mindenképp furcsállható, hogy Haendel Vilmos évekkor korábban jelentette meg a parlamentarizmust átfogóan bemutató, háromszáz nyomtatott oldalt meghaladó terjedelmű monográfiáját, amiről azonban Kautz Gyula tudomást sem vett. Kautz professzor mellesleg határozottan elutasító álláspontot képviselt a hazai parlamenti kormányzat létét illetően. Véleménye szerint ugyanis Magyarországon 1848-ban, illetve 1867-ben nem parlamentáris kormányforma, hanem „*független felelős alkotmányos képviselői kormányrendszer*” valósult meg.¹¹

A parlamentarizmussal, a parlamenti joggal, a törvényhozás szervezetével, a végrehajtott hatalommal összefüggő közjogi kérdések köszönnek ugyanakkor vissza – a teljesség bármi-féle igénye nélkül – Polner Ödön,¹² Balogh Arthur,¹³ Réz Mihály¹⁴ és ifj. Vutkovich Sándor¹⁵ könyveiben és tanulmányaiban is. *A parlamentáris kormányforma egyik legalapvetőbb intézményéről, a miniszteri felelősségről szintén születtek átfogó, illetve monografikus igényű feldolgozások: Schvarcz Gyula¹⁶ jogtörténeti és összehasonlító szempontokat egyaránt érvénye-*

-
- 6 SOMLÓ Bódog: *A parlamentarizmus a magyar jogban*, Gibbon Albert Könyvkereskedése, Kolozsvár, 1896, 10.
7 CONCHA Győző: *Jogi intézmény-e a parlamenti kormány?* Budapesti Szemle, 124. kötet (1905), 402–443., továbbá *A parlamenti kormányrendszer Magyarországon*, Budapesti Szemle, 153. kötet (1913), 49–74.
8 KUN József: *Parlamentarizmus és magyar parlamentarizmus*, Jogállam, 8(1909)/8, 561–586.
9 KÖPECZI Deák Albert: *A parlamenti kormányrendszer Magyarországon I–II. rész*, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1912, továbbá *Jogi intézmény-e a parlamenti kormány?* – Megjegyzések Concha Győzőnek a Budapesti Szemle 1905. decemberi számában megjelent cikkére, Erdélyi Múzeum, 1906; Új folyam 1(23)/1, 8–32.
10 KAUTZ Gyula: *A parlamentarizmus és különösen a parlamentáris kormányalkat*, Budapest, 1906, 21–22.
11 *Uo.*, 40–41.
12 POLNER Ödön: *Parlamentarizmus és kabinetsolidaritás = Tanulmányok az alkotmánypolitika köréből*, Budapest, 1895, 125–146, továbbá *Tanulmányok a magyar parlamenti jog köréből*, Singer és Wolfner, Budapest, 1902.
13 BALOGH Arthur: *A magyar államjog alaptanai*, Franklin, Budapest, 1901.
14 RÉZ Mihály: *A magyar parlamentarizmus = Közjogi tanulmányok*, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1914, 5–23.
15 IFJ. VUTKOVICH Sándor: *A felsőházak szervezete a főbb államokban*, Politikai tanulmány, Wigand, Pozsony, 1896.
16 SCHVARCZ Gyula: *A miniszteri felelősség elve az európai alkotmánytörténelemben*, MTA Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1883.

sítő 1883-as munkája mellett Ferdinandy Geyza¹⁷ 1895-ben, Márffy-Mantuanó Rezső¹⁸ pedig 1905-ben jelentetett meg szakkönyvet ebben a témakörben.

Haendel Vilmos monográfiája ebben a tágabb szakirodalmi környezetben helyezhető el. Mielőtt azonban magáról a könyvről, illetve a könyvben alkalmazott komparatistikai módszerről esne szó, szükséges röviden bemutatni magát a szerzőt.¹⁹ Haendel Vilmos 1874-ben született Selmecbányán. Jogi tanulmányait a budapesti tudományegyetem jog- és államtudományi karán folytatta, közben 1894 és 1895 között kiegészítő tanulmányokat végzett a berlini Friedrich Wilhelm Egyetemen. Budapesten avatták jogtudományi doktorrá 1898-ban, két évvel később pedig kinevezték a debreceni református jogakadémia tanárává. Az egyetemi magántanári habilitáció alapjául is szolgáló, a parlamentarizmus intézményét feldolgozó szakkönyvet 1903-ban jelentette meg. Az egyetemi magántanári címet a következő esztendőben a kedvező bírálati jelentések, valamint a sikeres magántanári kollokvium eredményeként szerezte meg.²⁰ A debreceni tudományegyetem 1914-ben történő megalakulását követően Haendel Vilmos nem került automatikusan a jog- és államtudományi kar professzorai közé. Azután kapott katedrát, miután Jászi Viktor, a magyar közjog és politika professzora halálát követően 1915 őszén – egyetempolitikai megfontolásokból – kettéosztották tanszékét, és meghívást kapott az önállóul politikai tanszék élére.²¹ Innentől kezdve közel három évtizeden keresztül oktatott a debreceni jogi fakultáson. Az önállóvá váló magyar közjogi tanszék élére 1917-ben ugyanakkor egy másik Concha-tanítvány, barabási Kun József került. Haendel Vilmos 1920-ban jelentette meg *A parlamenti kormány című könyvét, amely a szerző szándékai szerint az 1903-as monográfia javított kiadása kívánt lenni.*²² Néhány lapalji és publicisztikai jellegű megjegyzéstől eltekintve azonban lényegében megegyezik *A parlamentarizmus című kötettel. Ezt a következő példával illusztrálhatnánk. Az 1903-as kötet egyik lapalji jegyzetében Thomas Woodrow Wilsonra hivatkozva írta Haendel Vilmos, hogy szerinte – mármint Wilson szerint – a tökéletes politikai jelentéktelenség az első kellék ahhoz, hogy valaki az USA elnöki méltóságába jusson.*²³ Az 1920-as kötetben ehhez a lapalji jegyzethez Haendel professzor azt a zárójelbe tett, meglehetősen maliciózus megjegyzést fűzte, hogy Wilson talán azért – mármint jelentéktelensége okán – jutott később önmaga is oda.²⁴ Egyebekben annak nemigen találni nyomát, hogy a két kötet megjelenése közötti időszakban keletkező szakirodalmat a szerző hasznosította volna.

17 FERDINANDY Geyza: *A felelősség elve a magyar alkotmányban*, Hornyánszky, Budapest, 1895.

18 MÁRFFY-MANTUANÓ Rezső: *A miniszteri felelősség Magyarországon*, Közjogi tanulmány, Politzer, Budapest, 1905.

19 P. SZABÓ Béla: *i. m.*, 15–41.

20 ELTE Levéltár 7. a. 1. Állam- és Jogtudományi Kar. A Kari Tanács jegyzőkönyvei. 4. kötet. Az 1904. május 17-i IX. rendkívüli ülés jegyzőkönyve.

21 HOLLÓSI Gábor: *A debreceni Jog- és Államtudományi Kar története (1914–1949)*, Debrecen, 2007, 68.

22 HAENDEL Vilmos: *A parlamenti kormány (II. javított kiadás)*, *Politikai tanulmány*, Magyar Nemzeti Könyv- és Lapkiadóvállalat Rt., Debrecen, 1920.

23 HAENDEL: *A parlamentarizmus...*, *i. m.*, 321.

24 HAENDEL: *A parlamenti kormány...*, *i. m.*, 312.

Az Interparlamentáris Unió magyar csoportjának tagjaként 1930-ban Haendel Vilmos felkérést kapott, hogy nyilvánítson véleményt az Unió által a parlamentarizmus válságával kapcsolatban kezdeményezett ankét alkalmával. A körkérdést a kezdeményezők a hazai tudományos és közélet ismert személyiségeihez intézték. Haendel Vilmos mellett a közjogtudomány jeles képviselőit, miként debreceni professzortársát, barabási Kun Józsefet, valamint Polner Ödön szegedi professzort is a válaszadók között találjuk. A parlamentarizmust illetően Haendel Vilmos továbbra is azt a régi véleményét képviselte, hogy az „*elvileg jól van gondolva*”, ha azonban mégsem funkcionál helyesen, az nem a rendszeren, hanem az embereken múlik.²⁵ A parlamentarizmus témaköréhez is kapcsolódik, hogy az 1930-as évek végén jelentette meg végső változatában közel 900 oldal terjedelmű előadásjegyzeteit *Politika (Alkotmánytan és közigazgatástan)* címen, ami 20 félév előadásanyagát foglalta össze.²⁶

Haendel Vilmos világnézeti és politikai meggyőződése az első világháborút követően élesen irányt váltott. Amíg az összeomlás előtt a 48-as Kossuth-párt felfogását vallotta, az 1920-as évektől kezdődően a fajvédő és antiszemita nézetek álltak közel hozzá. A II. világháború éveiben ugyanakkor a német szövetség elkötelezett hívének mutatkozott, ami nagy visszataszítást váltva ki saját egyetemén ahhoz vezetett, hogy hónapokkal 70. életének betöltése, azaz a nyugállományba helyezéshez szükséges életkor elérése előtt megromlott egészségi állapotára való hivatkozással betegszabadságot kényszerült kivenni. Noha a német megszállás után állásába visszahelyezték, 70. születésnapja közeledtén, 1944 nyarán ismételten napirendre került immáron a menetrendnek megfelelő nyugállományba helyezése.²⁷ Haendel Vilmosnak utóbb egyszerűen nyoma veszett. Valószínűleg az emigrációban hunyt el 1955-ben.

A 29 évesen publikált *A parlamentarizmus* című kötetben Haendel Vilmos három átfogó kérdéskört vizsgált meg. A Történelmi részben a szerző a parlamentarizmus kialakulásával összefüggő fejleményeket dolgozta fel, különös tekintettel a parlamenti kormányzat angliai fordulópontjaira. A kötet terjedelmes, Elemző rész címre hallgató második egysége az államfő (uralkodó), a kétkamarás törvényhozó testület – ezen belül is a domináns szerepet betöltő alsóház –, valamint a „cabinet” parlamenti kormányforma esetén fennálló státuszát, jogosultságait és egymáshoz való viszonyát tárta fel. Ebben a részben vizsgálta tehát meg a parlamentarizmus lényegét jelentő parlamenti kormányzat működési törvényszerűségeit, a miniszteri ellenjegyzés és a miniszteri felelősség intézményét, az államfő (uralkodó) parlamenti viszonyok között érvényesülő prerogatíváit. A pártok működésének bemutatása és elemzése ugyanakkor a kötet politikatudományi orientációját tükrözi. A kötet harmadik, Kritikai része leginkább kora aktuális kihívásaival foglalkozott. A szerző görcső alá vette a parlamentarizmus egykorú szakirodalom által hivatkozott általános válságtüneteit – miként a stabil pártrendszer felaprózódását, a kormányképes nagy váltópártok hiányát, a pártkoalíciók alapuló parlamenti kormányok törékenységet –, egyes szakirodalmi megállapításokkal vitába szállt, alkalmanként pedig javaslatokat fogalmazott meg a válságtünetek kiküszöbölésére. Felvetései alapján valamiféle állagörző világkép rajzolódik ki az

25 *Válságban van-e a parlamentarizmus?* Gergely R. Könyvkereskedése, Budapest, 1930, 42–45.

26 E művét újabban Koi Gyula doktori értekezése méltatta. Koi Gyula: *A közigazgatás-tudományi nézetek fejlődése*, Nemzeti Közszerkesztési és Tankönyvkiadó, Budapest, 2014, 290–291.

27 P. SZABÓ: *Szepszváraljai...*, i. m. 22–27., továbbá Hollósi: *A debreceni...*, i. m. 68–71.

olvasóban a kötet szerzőjéről. Gondolhatunk itt a választójog túlzott kiterjesztése, avagy a nemzetiségi és felekezeti alapú pártpolitizálás miatti aggodalmaira.

Haendel Vilmos a monarchikus államforma és ezen belül a parlamentáris kormányforma hívének vallotta magát. A parlamentarizmust – mestere, Concha Győző értékelésével egyetértésben – korának összes kormányformái közül a relatíve legjobb kormányformának tartotta, hiszen a parlamentáris rendszer egyeztette össze a leghelyesebben a hatalmat és a rendet az egyéni és a politikai szabadsággal. Ebben rejlett Haendel Vilmos szerint a parlamentarizmus saját korában is tapasztalható hódító útjának a magyarázata, és emiatt azonosította végső konklúzióként a parlamentáris kormányzatot magával a szabadsággal.²⁸ A parlamentarizmus fogalma alatt egyébként azt az elsődlegesen erkölcsi tényezőkhöz nyugvó kormányrendszert értette, ahol az állam politikai vezetése a nemzeti akarat kifejezésre juttatására legközvetlenebbül hivatott képviselői szervvel állandó összhangban a fejedelem (király-elnök) nevében, illetve a tőle nyert megbízás alapján, a kormány által valósul meg. Parlamentarizmusról tehát csak ott és csak akkor lehet szó, ahol és amikor az állami élet főszervei között a népképviselő túlsúlyba került.²⁹ A parlamentarizmus erkölcsi alapokra helyezése tulajdonképpen arra utal, hogy a parlamentarizmus, illetve a parlamenti kormány – miként erre Concha Győző is hivatkozott – nem jogi, hanem etikai alapokon nyugszik.³⁰

A komparatistikai módszer alkalmazására a kötet szerzője már a bevezetésében is hivatkozott, hiszen a parlamentarizmus mint „uralkodó elv” tekintetében Anglia szolgáltatta a legtöbb alapot az összehasonlításra, amennyiben a parlamentarizmus eszméje a szigetországban alakult ki és a leghuzamosabb ideje is ott érvényesült. Mindazonáltal óvatosságra intett a túlzottan leegyszerűsítő angol–magyar párhuzamokat illetően.³¹ Ebben Haendel Vilmosnak alighanem igaza is volt, hiszen többen – miként utóbb Kun József is – hivatkoztak arra a legkézenfekvőbb különbségre, hogy amíg az organikusan fejlődő angol parlamentarizmus évszázados múltra tekinthetett vissza, addig a parlamenti kormányzás igénye a miniszteri felelősséghez hasonló „absztrakt teóriák” hatására csupán az 1848-as polgári forradalmat közvetlenül megelőző időkben merült fel hazánkban.³² Nem melleleg Concha Győző is akként fogalmazott egyik tanulmányában, hogy a parlamenti kormány kezdetben a szobatudósoknak, doktrénereknek csúfolt reformkori centralisták kis csoportjának ideáljaként fogalmazódott meg.³³

Az összehasonlítás tekintetében Haendel Vilmos további óvatosságra intette olvasóit, hiszen ugyanaz az alapeszme, amely Angliában „a történelmi alkotmány szabálytalan, görögös medrében folyva” működőképesnek bizonyult, másként működik a modern alkotmányok kísérleti állomásaként számon tartott Belgiumban, ahol „a nemzeti akarat folyamata már gondosabban és egységes conceptió szerint készült szimmetrikus csatornában” haladt a cél felé. A Magyarországon megvalósult parlamentarizmus is rendelkezett egyéni sajátságokkal, hiszen az Ausztriához és Horvátországhoz fűződő közjogi viszony már önmagában

28 HAENDEL: *A parlamentarismus...*, i. m., 326.

29 *Uo.*, 14.

30 CONCHA: *Jogi intézmény-e a...*, i. m., 442.

31 HAENDEL: *A parlamentarismus...*, i. m., 7.

32 KUN: *Parlamentarizmus és...*, i. m., 572–573.

33 CONCHA: *Jogi intézmény-e a...*, i. m., 404.

is rányomta az egyediség bélyegét Haendel Vilmos véleménye szerint a magyarországi parlamentáris rendszerre.³⁴

Az összehasonlító módszert Haendel Vilmos mindenesetre, ha nem is rendszeresen, de többször alkalmazta – leginkább különböző kormányformák különböző megoldásait hasonlítva össze egymással. A kötet *Elemző* része több lehetőséget is biztosított az összehasonlító módszer számára. Itt kerített sort a szerző a felsőházak szerkezetét és személyi összetételét alapul vevő összehasonlításra, amelynek során figyelme elsősorban a felsőházi tagság megszerzésének jogcímeire és módjaira (születés, kinevezés, választás) irányult. Szemléletes, ahogy a Kritikai részben a korábbiakban általa részletesebben is leírtak mintegy összegzésként pontról pontra haladva állította szembe egymással az alkotmányos monarchia és a parlamentáris monarchia legjellemzőbb vonásait. Amíg az alkotmányos monarchiában az állami összhatalom a fejedelem kezében összpontosul és a képviseleti szervekkel kizárólag a törvények meghozatala, továbbá a költségvetés megállapítása tekintetében osztozik, addig a parlamentáris monarchiában az államhatalom birtokosának a parlamentet tekintik, és a fejedelem kizárólag a taxatív módon felsorolt prerogatívákat gyakorolhatja. Amíg az alkotmányos monarchiában az általános politikai irányvonal meghatározására kizárólag a fejedelem jogosult, addig a parlamentáris monarchiában ez a jogosultság a parlamentet illeti meg. Amíg az alkotmányos monarchia nem ismeri a kabinetszolidaritás fogalmát, addig a parlamentáris monarchia nem képzelhető el kabinetszolidaritás nélkül. Amíg az alkotmányos monarchiában a miniszterek személyének kiválasztása a fejedelem kizárólagos hatáskörébe tartozik, addig a parlamentáris monarchiában a törvényhozási kamarák (ezen belül is az alsóház) azok, amelyek a miniszterelnök, a premier személyét – miként Haendel fogalmazott – „kisebb-nagyobb határozottsággal” kijelölik, hiszen a fejedelem a kormány kinevezésénél a parlamenti erőviszonyokhoz van kötve. Amíg alkotmányos monarchiában a kormány bizalma a fejedelemtől függ, addig parlamentáris monarchiában a kormányt a törvényhozás – ezen belül is az alsóház – bizalma tartja fenn.³⁵ A köztársasági államforma mellett megvalósuló nem parlamentáris kormányformák összehasonlítását ugyanakkor az USA-ban bevezetett prezidenciális kormányforma és a Svájcban érvényesülő konventi kormányforma összevetésén keresztül szemléltette.³⁶ Mindezek a példák már önmagukban is arra utalnak, hogy Haendel Vilmos a kötet írása közben szem előtt tarthatta a komparatiztikai módszer Wenzel Gusztáv által 1876-ban megfogalmazott általános célkitűzését: „Összehasonlítani, általában véve, annyit tesz, mint két vagy több tárgyat gondolatunkban egymás mellé állítani olyan célból, hogy azokban az azonosság (a paritas) és egymástóli eltérés (vagyis különféleség, imparitas) momentumait rendszeresen felismerjük”.³⁷

Haendel Vilmos könyve megírása során széles körű nemzetközi szakirodalmi bázisra támaszkodott. Imponálóan sok angol, francia, német és olasz szerző művét vonultatta fel. Nemritkán közölt rövidebb-hosszabb idegen nyelvű idézeteket is kötete lapjain, ami arra utal, hogy

34 HAENDEL: *A parlamentarismus...*, i. m., 8.

35 *Uo.*, 304.

36 *Uo.*, 314–318.

37 WENZEL Gusztáv: *Az összehasonlító jogtudomány és a magyar magánjog*, MTA Könyvkiadó-vállalata, Budapest, 1876, 23.

hivatkozásai érdemiek. Jóllehet a figyelmet magától értetődően Angliára és az európai kontinens néhány, a parlamentarizmus szempontjából kiemelt fontosságú államára összpontosította, a parlamentáris kormányforma recepciója vagy inkább adaptációja miatt kitekintett Kanadára, Új-Zélandra és Dél-Amerika egyes országaira is,³⁸ miként azt is jóleső érzéssel állapította meg egy japán szerző francia nyelvű munkája nyomán, hogy „Ázsia Albionja” szintén a parlamentáris kormányforma átvételét fontolgatta.³⁹

A fentiek összegzéseként megállapíthatjuk, hogy Haendel Vilmos kötete a parlamentarizmussal foglalkozó egykorú politikatudományi és közjogtudományi művekhez hasonlóan az összehasonlító módszert is igyekezett szem előtt tartani a minél szemléletesebb és minél pontosabb megismerés és megértés érdekében. A feldolgozás során Haendel professzor természetesen arra is rámutatott, hogy az Angliában hosszú történelmi fejlődés eredményeként az uralkodói abszolútizmus ellenhatásaként kialakuló parlamenti kormányzat varázslás-szerűen és mechanikusan nem ültethető át a kontinentális országokba, így Magyarországra sem. A sajtóságokra ugyanis mindig tekintettel kell lenni.

A parlamentarizmus ideájának hazai megjelenése mindenesetre azt az üzenetet is hordozta, hogy a historizálásra hajlamos, egyúttal az autochton alkotmányfejlődés fontosságát súlykoló magyar közjogi gondolkodás képesnek bizonyult – még ha korlátozott mértékben is – egyes külföldi alkotmányos eszmék és intézmények hazai körülményekhez igazított elfogadására, illetve befogadására. Ebben a folyamatban pedig a magyarországitól eltérő alkotmányos megoldások megismertetése és elemzése révén a közjogi komparatiztikának is megvolt a maga szerepe.

Miközben Haendel Vilmos monográfiája a kortársak részéről P. Szabó Béla megállapítása szerint „nem kapott különösebb visszhangot”,⁴⁰ napjaink politikatudományi és közjogtudományi szakirodalma, gondolhatunk itt elsősorban Pesti Sándor⁴¹ és Szente Zoltán⁴² munkásságára, már kellő figyelmet fordított A parlamentarizmus című kötetben foglalt gondolatok felidézésére és értelmezésére.

38 Venezuela, Haiti, St. Domingo

39 HAENDEL: *A parlamentarizmus...*, i. m., 323. A hivatkozott munka Tanaka Yodouru: *La constitution de l'empire du Japon*, Paris, 1899.

40 P. SZABÓ: *Szepesváraljai...*, i. m., 31.

41 PESTI Sándor: *Parlament és parlamentarizmus Magyarországon (1848–1945)*, Politikatudományi Szemle, 2001/4, 57–75.

42 SZENTE Zoltán: *Kormányzás a...*, i. m., 22–23.